

אמונתו של אלוהים

יש רעיונות המשנים את האדם – ועל ידי כך לפעמים גם משנים את העולם. חמשת חומשי תורה מלאים כרימון ברעיונות כאלה. להם אני רוצה להקדיש את מאמרי "שיג ושיח" בשנת תשע"ח. אצביע, פרשה אחר פרשה, על רעיונות אלה, ואנסה להראות כיצד הם רלבנטיים לחיינו כיום כפי שהיו רלבנטיים בכל עת.

בסגנון סיפורי הדור מתארת התורה בפרק הפתיחה שלה איך נגול העולם אל ההווה, איך נברא העולם באפס-מאמץ בידי כוח יוצר נשגב אחד. שוב ושוב אנו קוראים – "ויאמר אלוהים יהי... ויהי... וירא אלוהים כי טוב" – עד שאנו מגיעים אל בריאת האדם. כאן, לפתע פתאום, משתנה נימת הסיפור:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְּדִגְתַּי וְיֵעוּף הַשָּׁמַיִם וּבְבִהֶמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ."
וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ,
בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ,
זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. (בראשית א, כו-כז)

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

הבעיות מזדקרות לעין. ראשית, מה פשר הפתיחה "נַעֲשֶׂה"? בשום מקום אחר בסיפור הבריאה לא חושב אלוהים במילים על מה שהוא עומד לברוא. ושנית, מה פשר לשון הרבים? מהם ה"אנחנו" שאלוהים מדבר בשמם? האם היה שם מישהו בזמן ההוא, לבד ממנו?

יש תשובות רבות, אך כאן אני רוצה להתמקד באחת מהן בלבד, הניתנת במדרש המובא במסכת סנהדרין בתלמוד. היא חריגה למדי. הרבים הם המלאכים שאלוהים התייעץ איתם. הוא עשה זאת מפני שהייתה לו התלבטות גורלית. הוא ידע כי בבוראו את האדם, את ההומו־ספיינס, יברא את הישות היחידה לבד ממנו עצמו המסוגלת להשמיד את החיים על פני האדמה. אם תקראו בספריו של ג'ארד דיימונד 'רובים, חיידקים ופלדה' ו'התמוטטות' (שהופיעו גם בתרגום עברי) תגלו כמה הרסניים היו בני האדם בכל מקום שדרכה בו כף רגלם, איזה נזק סביבתי חוללו ואיזו וכליה המונית המיטו על בני מינם ועל מינים אחרים. הנה כך מתאר המדרש במסכת סנהדרין את אשר אירע לפני בריאת האדם:

אמר רב יהודה, אמר רב:

בשעה שביקש הקב"ה לברוא את האדם ברא כת אחת של מלאכי השרת. אמר להם, "רצונכם נעשה אדם בצלמנו?" אמרו לפניו, "ריבונו של עולם, מה מעשיו?"

אמר להן, כך וכך מעשיו. אמרו לפניו, "ריבונו של עולם, מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו?" (תהלים ח, ה; כלומר, אל תברא את האדם). הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם. וכן כת שנייה

חם המזג, כפוי הטובה והמנוון לעתים הקרוי הומו ספינינס, שחלקו עפר הארץ וחלקו רוח אפו של אלוהים, שמעשיו מאכזבים תדיר את בוראו ולפעמים אף מעוררים את חמתו. ובכל זאת, לעולם אין אלוהים מוותר. הוא מנסה שוב ושוב – עם אדם, עם נוח, עם אברהם, יצחק, יעקב, משה, יהושע, ושלישלת של שופטים ומלכים. הוא מנסה לזמן אל המשימה הגדולה גם נשים, וכאן מצליח הרבה יותר. הן נאמנות יותר, אלימות פחות, נוהות פחות אחר הכוח. אבל אלוהים מסרב לוותר על הגברים. קרובים במיוחד הם יחסיו עם הנביאים. הם מכינים אותו, ונעשים נושאי דברו לעולם. אך רובם, סופם שהם מתאכזבים מקהל בני האדם, כשם שאלוהים מתאכזב מהם.

הנושא האמיתי של התורה איננו אמונתנו באלוהים, שלעתים קרובות היא מגומגמת, אלא אמונתו המתמדת של אלוהים בנו. התורה איננה ספרו של האדם על אלוהים. היא ספרו של אלוהים על האדם. רק 34 פסוקים מתארים בה איך אלוהים ברא את העולם, אך יותר מ-500 פסוקים מתארים איך בנו בני ישראל מבנה קטן, ארעי ונייד שנקרא המשכן. אלוהים אינו חדל לעולם להאמין בנו, לאהוב אותנו, ולצפות מאתנו לטוב ביותר. לרגעים הוא כמעט מתייאש. כבר בפרשתנו מסופר על רגע כזה: "וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל יֶצֶר מַחְשָׁבַת לְבוֹ רָק רָע כָּל הַיּוֹם, וַיִּנָּחֵם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל לְבוֹ" (בראשית ו, ה-ו). אבל נוח, איש טוב, תם וישר, מנחם אותו. ולמען אדם טוב אחד אלוהים מוכן להתחיל מחדש.

כמובן, כל זה הוא עניין של אמונה – כמו כל מתן אמן במחשבות וברגשות של אנשים זולתנו. האם אני באמת יודע אם נכון הוא שהאנשים הקרובים אליי ביותר – רעייתי, ילדיי, חבריי הטובים – אוהבים אותי או מאמינים בי, או שמא זאת רק

(של מלאכים).

כת שלישית אמרו לפניו, "ריבוננו של עולם, ראשונים שאמרו לפניך מה הועילו? כל העולם כולו שלך הוא. כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך – עשה". (ברא אלוהים את האדם, ועברו הדורות). כיוון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה, שמעשיהן מקולקלין, אמרו לפניו (המלאכים), "ריבוננו של עולם, לא יפה אמרו ראשונים לפניך?" אמר להן, "וְעַד זְקֵנָה אָנִי הוּא וְעַד שִׁיבָה אָנִי אֶסְבֵּל" וגו' (ישעיה מו, ד).¹

הנה לנו לב הדילמה שאפילו אלוהים לא יכול לברוח ממנה. אם לא יברא את האדם, לא יהיה בעולם שום יצור המסוגל להבין שהוא נברא ושאלוהים קיים. רק בהולדת האנושות נעשה העולם מודע לעצמו. בלעדינו, בני האדם, כל הברואים היו כרובוטים, מיליארדים על מיליארדים של רובוטים העושים בלידעת את מה שתוכנתו לעשות לנצח. וכך, אף על פי שבריאית האדם העמידה את עתידה של הבריאה כולה בסכנה, השלים אלוהים את תוכניתו וברא את האדם.

זוהי תיאולוגיה רדיקלית. התלמוד אומר לנו כאן שאפשר להסביר את קיומה של האנושות רק באמצעות העובדה שאלוהים האמין באדם. הנה כך מסביר מדרש ההלכה התנאי "ספרי" את הביטוי "אֵל אֲמוֹנָה" בשירת האזינו: "שהאמין בעולם ובבראו".² המסתורין הדתי האמיתי, אומרת היהדות, איננו אמונתנו באלוהים – אלא אמונתו של אלוהים בנו.

רעיון יוצא־דופן זה מזדהר מן התנ"ך כולו. אלוהים תולה את תקוותיו ואת ציפיותיו מן העולם ביצור המזור, קשה העורף,

חשיבה משאלתית מצדי? אתיאטיסטים חושבים לפעמים שהאמונה באלוהים היא אי־רציונלית ואילו האמונה באנשים אחרים היא רציונלית. אבל זה פשוט לא נכון. ההוכחה לכך היא כישלוננו של האיש שבשחר ימי הנאורות ביקש לכונן פילוסופיה על בסיס רציונלי: רנה דקארט. דקארט ידוע במימרתו "אני חושב, משמע אני קיים". הוא היה בטוח רק בדבר אחד: עצם קיומו שלו. לגבי קיומו של כל דבר אחר – קיומם של עצמים חומריים, שלא לדבר על קיומן של תודעות אחרות – אפילו הוא נאלץ לפנות קודם לכן לאלוהים ולהניח את קיומו.

אשר לי, אין לי מספיק אמונה כדי להיות אתיאטיסט.³ כדי להיות אתיאטיסט נדרשת אמונה – להאמין בַּאדם, כלומר באנושות כמכלול, או לפחות בעצמך. והאמת היא שלהאמין באנושות אחרי השואה הוא מעשה הנוגד כל היגיון. הפשע המחושב והמאורגן הגדול ביותר של בני אדם נגד בני אדם אירע לא באיזו מדינת עולם שלישי נחשלת וחשוכה אלא בלב אירופה, בארץ שנתנה לעולם את קאנט ואת הגל, את באך ואת בטהובן, את גתה ואת שילר. התרבות לא הצליחה לתרבת. ההומניזם לא הפך את בני האדם להומניים.

כשעמדתי לראשונה על אדמת אושוויץ־בירקנאו, עשרות שנים לאחר השואה, השאלה שהציקה לי לא הייתה "היכן היה אלוהים?". אלוהים היה בְּדִיבֵר "לא תִרְצַח". אלוהים היה במילים "וְגַר לֹא תִנְהַג". אלוהים אמר לאנושות "קוֹל דְּמֵי אֲחֵיךָ צֶעְקִים אֵלַי מִן הָאָדָמָה". אלוהים מורה לנו את הדרך הנכונה – אך הוא אינו מציל אותנו מפני עצמנו. אלוהים לא בלם את אדם וחוה כשאכלו מהפרי האסור. הוא לא תפס את ידי קין כשהיכה את אחיו נפש. הוא לא מנע מהמצרים לשעבד את בני ישראל. משום כך, על פי האגדה התלמודית שקראנו, בריאת האדם נראתה

בעיני המלאכים סיכון שאין ליטול. השאלה המציקה לי אחרי השואה, וגם כיום בעידן חדש זה של כאוס, היא "היכן האדם?"

ואשר לאמונה רק בעצמך – זהו היכרס. כל הוגה דעות רציני, עוד משחר ההיסטוריה, הבין שהיכרס נגמר בנמסיס: שעל רהב אנושי חסר גבול יבואו נקם ושילם.

בפני כל אדם רציני עומדות רק שתי אפשרויות רציניות. האחת היא זו המוצגת בתורה: שאנחנו כאן מפני שכוח נשגב, גדול מן העולם, רצה שנהיה כאן. השנייה: שהעולם קיים בגלל תנודות אקראיות בשדה הקוואנטי, ואנחנו נמצאים בו בגלל רצף נטול יד מכוונת של מוטציות גנטיות המסוננות בכריה טבעית עיוורת. לקיום האנושי יש משמעות – או אין. האפשרות הראשונה הולידה את הנביא ישעיהו. השנייה את סופוקלס, אייסכילוס והטרגדיה היוונית. יוון העתיקה עברה מן העולם. ישראל של אברהם ומשה עודה חיה.

אני מכבד את אלה הבוחרים בטרגדיה היוונית על פני התקווה היהודית. אבל אלה הבוחרים ביהדות פינו חדר בליבם לרעיון מִשְׁנֵה־חיים מאין כמוהו: שבין אם מאמינים אנו באלוהים ובין אם לא, אלוהים מאמין בנו.

יש בחיי רבים מאתנו, בטוחני לפחות שבחיי שלי, זמנים שהשמש מתכסה בהם מאחורי ענן שחור של ייאוש. דוד המלך הכיר תחושות אלו מקרוב. הן נושאם של כמה ממזמורי תהילים. אנשים יכולים להיות אכזרים זה כלפי זה. יש אנשים המנסים להקל על כאבם שלהם בגרימת כאב לאחרים. אדם עשוי לאבד אמונה באנושות, או בעצמו, או גם וגם. בזמנים כאלה, הידיעה שאלוהים מאמין בנו היא ידיעה גואלת, הופכת־

לב. כדברי דוד במזמור כז: "כִּי [אפילו] אָבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי – וְה' [תמיד] יֶאֱסֶפֶנִּי".

דינו רפות לפעמים; לעולם לא יד אלוהים. אנו עלולים לומר נואש; לא כן ה', הנותן לנו תקווה. אלוהים מאמין בנו גם כשאנו איננו מאמינים בעצמנו. אנו עלולים לחטוא ולאכזב פעם אחר פעם, אך אלוהים אינו חדל לסלוח לנו כשאנו כושלים ולרוממו בנופלנו. האמינו אפוא באמונתו של אלוהים בנו – ותמצאו את הדרך מאפלה לאורה.

1. תלמוד בבלי, סנהדרין לח ע"ב.
2. ספרי דברים לב, ד.
3. אתיאסט יכול לומר, כמובן, את מה שזיגמונד פרויד היה קרוב לומר: שהאמונה היא רק אשליה מנחמת. אך זו שגיאה. להאמין שאלוהים קורא לנו ליטול יוזמה, שהוא מבקש מאיתנו להילחם למען הצדק והשוויון וכבוד האדם, ושהוא רואה בנו אחרים למעשינו – הוא דבר תובעני הרבה יותר מלהאמין שאין לקיום האנושי משמעות מעבר לזו שאנו ממציאים לעצמנו, שאין אמת מוחלטת ואמות מידה מוסריות מוחלטות, ושאינן מי שאנו עתידים ליתן לפניו דין וחשבון. חמישים שנות מחשבה בעניין זה הובילו אותי אל המסקנה שהאתיאזם הוא הדרך הקלה, מבחינה מוסרית ומבחינה קיומית – ואני אומר זאת לאחר שהתוודעתי לכמה מגדולי האתיאסטים בזמננו ולמדתי יחד איתם. אין פירוש הדבר שאני ביקורתי כלפי אתיאסטים. בעידן החילוני שלנו זו ברירת המחדל. אך דווקא משום כך, בימינו, יותר מבכל עת באלפיים השנים האחרונות, צריך אומץ כדי לחיות על פי אמונה דתית.